

VORSTELIJKE BOSBOUW IN DE 17DE EEUW

door
A. HALLEMA

*Hoe koning stadhouder Willem III de houtstand
in de bossen van zijn domein rondom Breda bevorderde.*

Het is aan de lezers van dit vaktijdschrift voldoende bekend, dat prins Willem III van Oranje, stadhouder der Nederlandse gewesten (1672—1702) en sedert 1689 tevens koning van Engeland, een bijzondere voorliefde had voor de jacht. Aan dit opwindend vermaak in de vrije natuur had de bestendig door zorgen en hoofdpijn gekweld vorst beslist behoefte en daarom wijdde hij daar een deel van zijn weinige vrije tijd aan, hetzij in zijn domeinen rondom Breda, Dieren, Honselaarsdijk enz., hetzij als hij aan het hoofd der troepen opereerde binnen en buiten onze landsgrenzen. Soms had die jacht, evenals voor zijn doorluchtige voorvader prins Willem I van Oranje, de Vader des Vaderlands, tevens een politiek doel. Zo bracht hij in de jaren 1681 en 1682 bij herhaling bezoeken aan Celle in Duitsland, zogenaamd om zich daar met de jacht te amuseren en ontspanning te zoeken, doch in feite om de Duitse vorsten te verenigen in een gemeenschappelijk verzet tegen de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV en diens imperialistisch streven.

Hierover echter niet meer, want ons onderwerp beperkt zich tot het verband tussen het jachtinstinct van deze vorstelijke jager en zijn streven om de bosbouw te bevorderen. In de eerste plaats deed hij dat in zijn domein de Baronie van Breda. Behalve dat deze stad als vesting en frontierstad, grote betekenis had voor de landsverdediging, waaraan de prins alles gelegen was, hadden de bossen in de wijde omtrek van Breda een bijzondere bekoring voor hem.

Als gevolg van de 30-jarige oorlog hadden de bossen van Breda zwaar geleden en na de vrede van Munster in 1648 had alleen Willems vader, prins Willem II, er nog korte tijd kunnen genieten van de jacht, want hij heeft slechts drie jaar mogen regeren en na zijn overlijden in 1650 werd aan het herstel van Mast- en Liesbosch, alsmede aan de bossen achter Ulvenhout en Chaam, weinig zorg besteed, zodat er een toestand van verwaarlozing en verval intrad. Door onbevoegden werd daarenboven des te meer dood en ook groen hout geroofd, wegens gebrek aan voldoende toezicht. Prins Willem III was nog een knaap en rechtstreekse controle vanuit Den Haag was er weinig.

Toen echter prins Willem III in 1668 meerderjarig en in 1672 stadhouder van Holland en Zeeland werd, begon hij zich persoonlijk te bemoeien met de restauratie van zijn vervallen domeingoederen, inzonderheid met de kastelen, woonhuizen en andere opstanden, en voorts met de nieuwe aanplant van de bossen daar omheen. Sinds die tijd tekende hij akten, commissies, benoemingsbrieven om zijn dienaren van hoog tot laag opdracht te geven van nu af beter voor de bebossing te zorgen. Daar aan danken we het, dat speciaal in het Nassau-domeinarchief (Algemeen Rijksarchief, Den Haag) een aantal documenten in originali of in authen-

tieke afschriften bewaard zijn gebleven, waarvan de inhoud een bijdrage levert tot de geschiedenis van de vaderlandse bossen uit die tijd en van de houtstand, houtaanplant en bebossingsmethoden in het algemeen, die men toen, empirisch beoordeeld, voor de beste hield.

Ten aanzien van deze zorg voor zijn bossen zat bij genoemde Oranjevorst, behalve het streven om het verval in de houtstand te stuiten en daardoor de jacht te bevorderen, ook de neiging voor om de inkomsten van zijn domeinen te vergroten. Want hij gaf bij voortduring blijk van een beter economisch en financieel inzicht dan zijn jonggestorven ouders. De wijze lessen en het voorbeeld van de met zijn opleiding belaste financier en econoom Johan de Witt en die van zijn grootmoeder Amalia van Solms, een betere opvoedster dan zijn eigen moeder, prinses Maria Stuart (I), zullen tot verdieping van dat inzicht zeker het hare hebben bijgedragen.

Ondanks het voortduren van de oorlog met Frankrijk, — in 1674 was met Engeland, Munster en Keulen wel vrede gesloten —, vond de prins in het voorjaar van 1676 de tijd om de vesting Breda te inspecteren en toen tevens een bezoek te brengen aan zijn kasteeltje Bouvigne aan het riviertje de Mark, gelegen op het tegenwoordige grondgebied van de gemeente Breda. Aan dat inspectie-bezoek danken we de akte, die hierna volgt en waarin hij order gaf om verscheidene verbeteringen aan te brengen in de bossen rondom genoemde stad. Bij name worden genoemd de tegenwoordig nog aldus aangeduide „Mast- en Liesbosschen”, alsmede het „Sterrebosch”, een zuidelijk deel van het „Mastbosch”. Langs het „huis de Boeverije”, thans kasteel Bouvigne, moest aan de noordkant een nieuwe dreef of laan worden aangelegd, terwijl van dit kasteel zelf — toen bewoond door 's prinsen rentmeester Johan van de Kaye — sedert 1665, de vensterkozijnen moesten worden geverfd. De vele kraaien in het „Mastbosch”, waarvan de omwonende boeren veel last en schade ondervonden, konden met goedgevinden van de prins worden uitgerooid.

Het zuidelijk deel van het „Mastbosch”, dat door een zware storm in een der voorafgaande jaren dermate had geleden, dat er grote open plekken waren ontstaan, moest tot een visvijver worden gemaakt. Men vindt de ligging en omtrek er van nog aangegeven op een der oude boskaarten van het einde der 17de eeuw, berustende in het Algemeen Rijksarchief en niet gesigneerd. Het nog gespaarde hoge geboomte rondom die vijver moest geheel intact worden gelaten. Verder moest de open plek tussen het genoemde kasteeltje en de huidige straatweg via de zogenaamde Duivelsbrug, toen een houten brug over de Mark, opnieuw worden beplant.

De gevolgen van ziekte in de bomen, speciaal eiken, dienden te worden bestreden door het rooien van de aangetaste bomen, het doden van de „schurftkiemen”, door de grond diep om te spitten en eerst daarna in nieuwe plantaarde aan de nieuwe aanplant te beginnen, een advies dat voor die tijd ongetwijfeld modern aandoet.

De heidegrond in het „Liesbosch” achter Princenhage — nu ook ten dele gemeente Breda en voor een ander deel gemeente Prinsenbeek — wilde de prins tot weide maken, om dit niet beboste deel blijkbaar meer rendabel te maken, terwijl het ook een fraaie afwisseling met het beboste deel kon vormen, te meer daar de andere open gronden met jonge hout- en heesteraanplant een nieuw bosgedeelte moesten vormen.

Een merkwaardige beoordeling van de klimop, boomveil, eiloof of ilfte, toen ook angelklim, wederwind en klimmerkruid genoemd, vinden we in de order van Zijne Hoogheid om dit gewas radicaal van de bomen te verwijderen, aangezien het de groei van het hout stagneerde. Over het algemeen waren onze voorvaders nog al gesteld op de araliaceën, getuige de vele met klimop bekrante huizen, gebouwen en schuttingen, welke men vindt afgebeeld op schilderijen, etsen en gravures uit de 17de en 18de eeuw, doch Zijne Hoogheid ging hierin niet mee.

Ten behoeve van de jacht en het behoud van de wildstand werd een heg van vermoedelijk doornenheester, liguster en andere gewassen, door elkaar gevlochten om het hele „Liesbosch” heen, noodzakelijk geoordeeld. Aankweek van nieuwe beuken in dit loofbos mag voor die tijd ook een wijze raad worden geacht.

Tenslotte werden in de akte nog enige reparaties gelast in en rondom het Kasteel binnen Breda, waarvan alleen die rondom het Speelhuis, een achthoekig jachthuis even buiten de wallen, in 1620 op last van prins Maurits gebouwd en in 1824 gesloopt, betrekking had op de houtstand. Vanaf dit drie verdiepingen hoge gebouw liep een laan recht naar het ravelijn vóór de courtine van het kasteel, vanwaar men via een brug en door een veldpoort op het kasteelterrein kwam. Langs die laan was een hertenpark aangelegd, een soort van omrasterde diergaarde, beschaduwd door hoog opgaand geboomte en een deel van het Belcromse park. Doch door de belegering der vesting, eerst door Spinola in de jaren 1624/25, daarna in 1637 door Frederik Hendrik, had dit park met het Speelhuis zwaar geleden en was deerlijk in verval geraakt. Na de Munsterse vrede was men wel aan de restauratie begonnen, doch toen bleek tevens, dat de bodem daar veel minder geschikt was voor boomgroei dan in het hoger gelegen bosgebied ten zuiden van de stad. Bovendien zal de grond er zeer hebben geleden door de herhaalde inundaties in verband met de genoemde belegeringen, waardoor misschien verzuring was ingetreden. In elk geval werd de slechte gezondheidstoestand van het opgaande hout aan de Speelhuislaan in 1676 ook toegeschreven aan de „natheid en koude van de grond”, in verband waarmee de prins het nodig oordeelde de aarde op te hogen en voor nieuwe aanplant te zorgen.

Een tweede document behelst de benoeming van Cornelis van Rethy tot boswachter in het „Ulvenhoutse bosch” en andere bospercelen in de Baronie van Breda door de prins in 1677. Uit deze akte of commissie blijkt wat destijds de taak van een boswachter was, welke simpele eisen aan dit „officie” of deze betrekking werden gesteld en dat de „heer der stad en Baronie” deze functionaris zelf benoemde. Zijn voornaamste werk was toen wel de ongeoorloofde houtkap of houtroof tegen te gaan, dus de wacht te houden in het bos en te waken tegen vernieling en houtdiefstal. Van enig aandeel in de eigenlijke bosbouw, aanplant, zuivering van de grond enz. blijkt niet. De in het stuk genoemde plantagemeester was de warandmeester, die in de 17de eeuw was gehuisvest in het zogenaamde „Cleyne huis”, dat paalde aan het Speelhuis vorengenoemd. Hij had het oppertoezicht op het „warandschap van Belcrom”, bestaande uit het park en de landen van die naam, het „Reigerbosch” en verdere bospercelen. Deze functionaris stond onmiddellijk als een der hogere hofbedienden onder de prins en was jaarlijks rekening en verantwoording schuldig aan diens Raad- en Rekenkamer.

Documenten

- I. Acte van Syne Hoogheyt tot het maken van eene dreve benoorden het huis de boeverije inde Baronnie van Breda, mitsgaders tot reparatie, redres ende melioratie van diversche saken aldaer in date 13e April 1676.

Sijne Hoogheyt, hebbende gevisiteert sijne huisinge de boeverijen, oock sijn mast- ende lies-bosch, heeft goetgevonden ende geordonneert, soo als S. Hoogheyt goetvindt ende ordonneert bij desen:

Dat benoorden de voors. huisinge de boeverije sal werden gemaect eene bequame dreve van opgaande boomen;

dat de vensters vande voors. huisinge door den rentmeester vander Kaeij, die deselve bewoont, sullen werden geverft.

Dat opde klachte, wegen de huislieden gedaen over de menichte vande kraeijen, de kraeijen, die in het mast-bos nestelen, sullen mogen gestoort ende alomme soo veel doenlijk uitgeroeit worden.

Dat de leegde omtrent de Zuidside van het mastbos sal opgeruimt, tot eenen vijver gemaect en met vis beset worden ende dat goede sorge sal worden gedragen, dat door het voors. ruimen de boomen daer omtrent staende, niet en werden beschadicht.

Dat de ledige erve, S. Hoogheyt toebehoorende, ten wedsijden vande dreve tusschen het mastbos en de houtbrugge, sal werden geplant.

Datmen opde hoeve in het hout en oock in het sterrenbos, insgelijcx in het liesbos en elders, alle plaetsen daer uyt de eickenboomen gestorven, off oock die daer noch staen, van geene apparentie van wasdom sijn, opnieuw sal beplanten, doch de schurft alvoren wel doorgraven en bequame landt-aerde daer aen brengen.

Dat vande heide, bij Zijne Hoogheyt in het liesbos aengewesen, sal werden gemaect eene weide.

Dat de verdere ledige erven in het selve bos sullen werden gebeneficiert met planten- ende hout-was.

Dat alomme den klim, die het wassen vande boomen verhindert, sal affgedaen en wechgenomen werden.

Dat rondomme het liesbos sal werden geplant, eene hegge van hout door een gevlochten, ende dat het selve wel sal werden onderhouden en geleit, omme te connen dienen voor schuttinge en bewaringe van het wilt.

Dat oock in het lies-bos eenich bukenhout sal werden aengequeect.

Dat de dreven van het Speelhuis, daer de boomen wegens de natheidt en koude vande grondt niet willen wassen, sullen gehoogt, ende andere boomen daer in geplant werden.

Dat de groote galerije boven de poort sal werden gerepareert, alsoo die anders soude instorten en met drie dobbele costen moeten worden geholpen.

Dat de sluisen, comende in en tegen den Hoff Valckenbergh, sullen gerepareert en dichte gemaect werden.

Ende eindelijck dat de achter-deur vanden selven Hoff sal werden gesloten.

Lastende Sijne Hoogheyt den Rentmeester end Contrerollemeester vande domeinen van Breda hen naerden inhoudt deser te reguleren. Actum Breda den 13e April 1676.

(Nassau-Domein-archief: A.R.A. Den Haag: Register der heerlijkheden in de provinciën, 1673—1678, nr. 8, fol 161vo—162vo).

II. Commissie voor Cornelis van Rethy als Boschwachter vant Bosch Ulvenhout ende andere Bosschen, gelegen inde Baronnie van Breda onder de dorpen van Ginneken ende Bavel in date 3e Meij 1677.

Wilhem Hendrick etc.

Allen den genen etc.

Alsoo midts het overlijden van Mattheus Hendricx, in sijn leven boschwachter van Ulvenhout ende andere bosschen, gelegen in Onse Baronnie van Breda onder de Dorpen van Ginneken ende Bavel, tselve Ampt is comen te vaceren, ende daeromme noodig is een ander nutt ende bequaem persoon daermede te voorsien.

Soo ist, dat Wij, midts de goede getuigenisse, Ons gedaen vanden persoon van Cornelis van Rethy, ende Ons vertrouwende t'sijnder neersticheyt ende bequaemheidt, denselven hebben gestelt ende gecommiteert, stellen ende committeren bij dese tot Boschwachter van 't voors. bosch van Ulvenhout ende andere bosschen, gevende hem last ende bevel de voors. bosschen wel te bewaren, de Warande gade te slaen, niet toe te laten dat ijmand, wie hij sij, eenich hout daer uyt affhouwe off andersints vervoere sonder voor-weten vanden Plantagiemeester¹), ende voorts alles te doen dat een goet ende getrouw boschwachter voors. schuldich ende gehouden is te doen, ende dat op de gagie van oudts, daer toe staende ende behoorende.

Waar op ende van hem wel ende getrouwelijck inden voors. ampte te kuyten ende dragen, den voors.

Cornelis van Rethij

gehouden is te doen den behoorlijcken Eedt ter Camere van Onsen Rade ende Rekeninge,

welcken Eedt gedaen sijnde, ordonneren ende bevelen Wij den Rentmeester van Onse Domeinen, de Ontfanger vande Granen van Breda, den voorn. Cornelis van Rethy de gagie ende proffijten van oudts daer toe staende, te laten genieten, die hem in rekeninge sullen gepasseert worden, midst overbrengende voor d'eerste reijse dese of copie authenticq vandien met quitantie, ende daar naar Quitantie alleen, soo dicmael des behooren sal. Ende dit alles t'Onsen wederroepens²).

Gedaan in 't Leger tot Eeckelo desen 3en Majj 1677.

(Nassau-Domeinarchief, A.R.A. Den Haag, Register der heerlijkheden in de provinciën, 1673—1678, nr. 8, fol. 211/12.)

¹) Het woord plantagemeester herinnert in onze tijd meer aan de persoon, die belast was en nog is met de aanplant en toezicht op de plantages in de zogenaamde minder ontwikkelde gebieden. Toch is het in opgemelde betekenis nog wel in zwang als administratieve titel bij de Kroondomeinen en herinnert dus als zodanig aan de verwante functionaris in dienst van de prins van Oranje als warade- en bosopzichter in hun domeinen. Ook in de gemeentelijke plantsoenen doen soms nog plantagemeesters dienst, bijvoorbeeld te Nijmegen, althans in 1927, als hoofd van de kwekerij van de dienst der gemeentelijke plantsoenen (vgl. Woordenboek der Nederlandsche Taal, dl. XII, afl. 18, kolom 2295).

²) Op fol. 97/98 vindt men een soortgelijke aanstelling voor Jan Aerts als boswachter in het Grootbosch in de baronie onder Cranendonck bij Eindhoven op 30 april 1675 tegen een gagie van 36 gld. per jaar en met een zo goed als gelijkuidende tekst.